

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Тетяни Олександрівни Анохіної «Типологія лакуніконів англомовної та україномовної картин світу», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальностями 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство і 10.02.21 – структурна, прикладна та математична лінгвістика. – Київ, 2019. – 516 с.

Оцінюючи вибір Т. О. Анохіною теми її дисертаційного дослідження, видається необхідним одразу підкреслити, що лакуни, явище лакунарності – у природі мови взагалі і мовних картин світу зосібна. Причиною цього є характер мови в цілому, як такої, знакова природа мовних моделей дійсності: адже будь-яка модель, і мовна в тому числі, неминуче, неодмінно, тобто саме внаслідок своєї модельності, відрізняється чимось від свого оригіналу; а крім цього, і водночас унаслідок цього, кожна модель становить витлумачення свого оригіналу, його інтерпретацію, представлення у тому чи іншому світлі чи ракурсі, із тієї чи іншої точки зору. Але через те, що кожна модель обов'язково відрізняється від свого оригіналу, різні моделі того самого оригіналу відрізняються між собою, адже якби не ця їхня відмінність, то їх не можна було б відрізнити одну від одної, тобто це була б одна і та сама модель. Інакше кажучи, в одній мовній картині світу обов'язково буде щось таке, чого не буде в іншій картині, і навпаки, і при тому вони обидві будуть неповними – кожна на свій спосіб. Отже, лакуни є неодмінною і до того ж суттєвою рисою будь-якої мовної картини світу, навіть якщо ми маємо справу з однією такою картиною, а залучення до зіставлення інших картин, взаємне проектування цих картин одну на одну дозволяє деякі з цих лакун виявити.

До цього слід додати, що лакунарність в окремо взятій мові – те, що можна назвати мовно-іманентною лакунарністю – виявляється і тоді, коли ми розглядатимемо цю мову як знак самої себе, і її окремі структурні складники, одиниці та їхні угруповання – аналогічним чином, тобто теж як знаки самих себе (пор. розрізнення аверсивних і реверсивних знаків у А. О. Білецького чи зауваження О. Ф. Лосева про фонему як знак самої себе). Із цього погляду

лакуни виявляє зіставлення різних ідіомів, які виділяються в межах тієї самої мови як її варіантні реалізації (а ці мовні ідіоми можуть, як відомо, відрізнятися між собою, серед іншого, за своїм ступенем абстрактності – від ідіолекта і вище, а також за визначальною для них істотною рисою чи комбінацією істотних рис, приміром, за ареальною локалізацією, соціальною чи фаховою віднесеністю, комунікативно-функційною природою тощо). Так от, якщо зіставляти між собою ці способи реалізації однієї й тієї самої мови як величини, інваріантної щодо цих способів, то це зіставлення теж виявляє такі кореляції і кореспонденції, коли присутності одного мовного утворення відповідає не інше мовне утворення, а, так би мовити, пусте місце, тобто лакуна (а ці лакуни можуть стосуватись як плану вираження, тобто мати характер матеріальної відсутності, так і плану змісту). Такі відсутності так або інакше виявляють зв'язок із динамікою мовної системи, причому перш за все в її суто синхронному аспекті (де, як це переконливо продемонстрував іще Ф. де Соссюр, діахронічний вимір неминуче є присутнім уже у процесах живого мовлення і в тих змінах, які ці процеси викликають і якими вони неодмінно супроводжуються). Тим більше лакунарність індивідуальної, тобто окремо взятої, мови виявляється, коли розглядати її в ширшій діахронічній перспективі, зокрема при зіставленні різних синхронних зрізів мови, які виділяються в її історії, і при встановленні тих еволюційних процесів, які ці зрізи між собою поєднують.

При цьому слід наголосити, що процеси, у тому чи іншому сенсі пов'язані з лакунами і власне завдяки цьому релевантні для мови, – ці процеси можуть бути істотно відмінними і навіть діаметрально протилежними у плані співвідношення між ними і відповідними лакунами: якщо одні з таких процесів можуть приводити до зникнення з мови тих чи інших її складників і, відповідно, до появи, грубо кажучи, дірок у складі і структурі мови, то інші еволюційні процеси власне з лакун і починаються. Інакше кажучи, лакуна у мові – це не просто дірка, не чиста відсутність, а водночас і певна динаміка, тобто це така відсутність, яка в собі несе або ж

слід і відбиток попередньої присутності, або ж запоруку, невидиме ще зерно певної майбутньої присутності. Говорячи про лакуни у площині лексико-семантичній, можна принагідно згадати категорію нонімів у Демокрита: так він називав поняття, які ще не мають мовного вираження, але ніби очікують на нього, щоб отримати в цей спосіб остаточне оформлення і закріплення. Ураховуючи ж, що в мовленні повсякчас виражається щось нове, і що цьому передують пошуки мовного вираження цього нового, можна вважати, що продукування лакун і їх заповнення, часом більш або менш удале, часом остаточне, а часом відновлюване, повторюване – усе це засаднича риса і прерогатива мовлення у його найпрототиповішому вияві.

Крім того, говорячи про іманентно-мовну лакунарність, слід згадати і про ще один її прояв, значущий для організації мови саме як знакової системи, а саме про такий різновид знакових мовних утворень, який Шарль Баллі першим назвав *le signe zéro* (тобто нульовим знаком), і який становить структурно і семіотично значущу відсутність певного мовного знака на тлі її співвіднесеності з іншими матеріально вираженими знаками. Історія лінгвістики засвідчила евристичну плідність застосування цього поняття – поняття нульового мовного знака, – серед іншого, тим, що подібні знаки стали приписуватися системним угрупованням мовних одиниць різних структурних рівнів.

Беручи до уваги сказане, є всі підстави вважати, що будь-яка модель чи теорія мови, яка претендує на відображення істотних рис свого оригіналу, має враховувати інгерентно притаманну мові лакунарність, а також і те, що ця мовна лакунарність виявляється в різних аспектах і ракурсах мови, тобто онтологічно, але крім того, ще й епістемологічно, тобто при різних поглядах на мову, різних підходах до опису й аналізу мови та її одиниць і в залежності від тих методів, які при цьому використовуються.

Відповідним чином, «лакунарність», умовно кажучи, мовної теорії у плані врахування і відображення нею реальної лакунарності мови, тобто відсутність у теорії мови та метамові мовного опису відповідних положень,

категорій та термінопонять, – таке становище є евристично небажаним, потенційно шкідливим і взагалі неприпустимим – як із методологічного, так і з суто фактологічного, емпірично описового боку. А це все показує, наскільки важливою і значущою є обрана п. Анохіною тема – причому важливою вона є не лише у зіставно-типологічному плані, а й у плані загальнотеоретичному, загальномовознавчому. Одразу варто підкреслити, характеризуючи рецензовану дисертацію в теоретико-методологічному аспекті, що її авторка підходить до явища лакуарності достатньо широко і бере до уваги широкий спектр проявів лакуарності, накреслений вище, зокрема вона послідовно виділяє у зіставляваних мовах і ті лакуни, які ідентифікуються і навіть, можна сказати, створюються, виникають у них унаслідок застосування процедури міжмовного зіставлення – це з одного боку, а з іншого, вона бере до уваги і ті лакуни, присутність яких в обох мовах має власне іманентний щодо цих мов характер і виявляється внаслідок зіставлень у площині кожної окремо взятої з цих мов.

Знаменним також видається і рух дисертантки до цієї теми, логіка цього руху, яка привела п. Анохіну від теми попередньої, кандидатської дисертації до нинішньої – а цією попередньою її темою були «Невербальні та вербальні засоби екстеріоризації силенціального ефекту в англomовному художньому дискурсі»: ішлося про мовчання як складник комунікації, про семантику і прагматику мовчання у художньому дискурсі, отже, про потенційну смислову зарядженість позірної відсутньої мовленнєвої діяльності, перерв у ній, про значущість суто нульових знакових фрагментів художнього тексту.

Нарешті, цілком виправданим також є і залучення нею корпусного підходу до зіставного вивчення цього явища в англійській та українській мовних картинах світу, адже такий підхід дає дослідникові фактологічні можливості й аналітичні інструменти, відсутні у разі більш традиційного підходу (чи підходів).

Опрацювання дисертанткою обраної нею теми розгортається у таких площинах: перш за все – у площині протиставлення мови і мовлення, і цілком закономірно, що починає вона при цьому саме з мови – у першому дослідницькому розділі, який називається «Парадигматична і панхронна кластеризація англо- і україномовного лакуніконів» (мені здається, я правильно розумію значення математичного терміна *кластеризація*, що його авторка вживає і в цій назві, і деінде в дисертації, але все ж було б бажаним, якби дисертантка експлікувала відповідне поняття стосовно її власного об'єкта дослідження). Тут Т.О. Анохіна послідовно розподіляє аналізований матеріал за структурними рівнями мови, причому до зони синхронії потрапляють фонетично-графічні, граматичні, словотвірні і лексико-семантичні лакуни, а до зони панхронії вона відносить лакуни, наслідково пов'язані з процесами редукції: фонетично-, семантично- і словотвірно-редуковані лакуни.

Що ж до мовлення, то тут, звісно, можна виділити достатньо різні типи мовленнєвої діяльності, зокрема, ті, що так або інакше пов'язані з ситуацією двомовності і в яких саме через це доводиться стикатися із явищем лакунарності і з тими проблемами, які це явище спричинює: найперше, що спадає тут на думку, це викладання і вивчення іноземних мов, потім перекладна лексикографія, тобто укладання дво- (інколи і багато-) мовних словників, а також перекладацька діяльність у всіх її різновидах тощо. Вибираючи з цього широкого діапазону, авторка у другому дослідницькому розділі своєї праці – він називається «Синтагматична і культурологічна кластеризація комунікативного лакунікону англійської та української мов» і є найбільшим у дисертації, нараховуючи більше ніж сто сторінок – так от, у цьому розділі Тетяна Олександрівна зосереджує свою увагу передовсім на перекладі. Водночас слід сказати, що переклад є тут провідною, але далеко не єдиною темою, і це цілком закономірно, адже переклад – це явище, дотичне до явища мовного контактування, мовні контакти без перекладу в тій чи іншій формі, узагалі кажучи, неможливі, інакше цих контактів узагалі не

могло б бути. Отже, не менш закономірним є й те, що в полі зору авторки в цьому розділі (та й деінде в дисертації) знаходяться і явища, які вивчаються лінгвоконтактологією. Саме тут знаходять' висвітлення ті розходження, що пов'язані з культурно-історичним підґрунтям зіставляваних мов, із відображенням у цих мовах співвідносних із ними «мов культури», тобто вторинних знакових систем. І от тут один момент (він згадується і в авторефераті на с. 20), як видається, заслуговує на ширший коментар. У дисертації двічі (на с. 97 і 218) наведено словосполучення англ. *Queen's/King's guard* і його переклад укр. «Букінгемський вартовий», причому авторка підкреслює, що йдеться про охорону Букінгемського палацу (це останнє українське словосполучення чомусь має ремарку *англ.*). На жаль, ані англійська, ані українська сполука не паспортизовані і фігурують поза контекстом – а тимчасом англійська сполука є багатозначною: в англійському словосполученні слово *guard* може писатись із великої літери, і тоді *Queen's/King's Guard* є позначенням того, що інакше називається *Household troops* – ідеться про елітні військові підрозділи, призначенням яких є охорона офіційних королівських резиденцій у Великій Британії, тобто не лише Букінгемського палацу, але також і замків Віндзор і Балморал, і маєтку Сандрінгем. Інакше кажучи, тлумачення «букінгемський вартовий» – це описовий переклад лише того, що можна назвати прототиповим випадком і прикладом королівського гвардійця, який несе охорону однієї із зазначених резиденцій, у даному разі – найвідомішої з них, і такий український переклад є можливим, але тільки якщо не забувати, що він має цілком конкретну референцію, котра є істотно вужчою за референцію англійського словосполучення (можливим, отже, є і *віндзорський вартовий* тощо).

В останньому, третьому дослідницькому (і п'ятому у загальному рахунку) розділі «Когнітивні лакунікони англійської та української мов» авторка дисертації проектує отримані в попередніх розділах відомості у лінгвокогнітивну площину, доповнюючи їх корпусними даними. При цьому п. Анохіна виявляє добру підготовку в галузі корпусної лінгвістики в цілому,

демонструючи належну обізнаність із найновішими розробками вітчизняних і зарубіжних фахівців у цій галузі, із відповідними методиками, програмним забезпеченням і, нарешті, доступними в Інтернеті базами даних, і все це становить інтерес не лише у зв'язку зі змістом цього та інших розділів і роботи в цілому, а і саме по собі. Крім того, тут отримують необхідну інтерпретацію і елементи метамови теорії лакун, чи лакунології. Говорячи про останні, слід згадати як про безперечно оригінальний складник теоретико-методологічного апарату дисертації, те, що авторка в першому розділі (підрозділі 1.4. «Етимологічна семантична структура лексем *lacuna*/лакуна: формування архісеми 'відсутність'»), так от, вона тут залучає до характеристики змісту категорії лакунарності (чи відсутності) історико-етимологічні відомості, дотичні до лексем англ. *lacuna* / укр. *лакуна* та їх когнатів і можливих генетичних, а також паронімічних корелятивів.

У цьому розділі, як і деінде в дисертації, авторка вживає властиву корпусній лінгвістиці термінолексему грецького походження *γαπακς* (пор. давнє сполучення гр. ἄπαξ λεγόμενον на позначення унікальних оказіоналізмів, дослівно «лише раз (за раз) назване»). В останньому розділі авторка зазначає: «М. Вайлс використав термін "наївна гапаксологія" для позначення перших релігій, що передбачали віру в усіх святих» (с. 347). Але попри покликання на книгу Вайлса, авторка насправді цитує рецензію Дж. С. Сеннета на неї в часописі „Buddhist-Christian studies”; вираз *naïve hapaxology* належить саме рецензентові, що тлумачить це словосполучення як «...the view that it is indeed a "faith once for all delivered of the saints," admitting of no revision and defying». Отже, мова тут не про перші релігії і не про віру в усіх святих, а про раз і назавжди усталену віру – словосполучення *once for all* означає «раз і назавжди» – звідки й разовий новотвір рецензента *γαπακςологія*.

На тій же с. 347 є фрагмент: «Малочастотними є рідковживані автором слова (0,0006%): *crux, combativeness, hidebound, eschewing, ridge-pole, sheaths, tabernacles, trivet* та ін.»; здається, цей фрагмент якимось випадком випадає із загального

контексту, оскільки тут ідеться про певного конкретного автора, натомість у мові в цілому наведені слова навряд не є маловживаними, тим більше гапаксами.

Утім, це все дрібниці, часткові недогляди, можливою причиною яких є те, що рецензована дисертація переповнена усякого роду відомостями конкретно-фактологічного і теоретико-концептуального порядку, і відчувається, як їм тісно в обмеженому просторі дисертаційного тексту.

Дуже змістовними є перші два розділи дисертації, теоретичний та методологічний; зокрема, останній містить інформативний огляд різних підходів до лакунологічного вивчення мовних картин світу і пов'язаних із цим методик. Щоправда, згадка авторки про застосування елементів «діахронічної інтерпретації» за О. Семерен'ї ніби повисає в повітрі; нагадаю, що Семерен'ї у цей спосіб позначав метод, який він застосовував не до історично засвідченого фактажу, а до реконструйованих праформ з метою подальшої, ще глибшої реконструкції.

Дуже добре, що дисертація має у своїй структурі список умовних скорочень, а серед додатків – термінологічні глосарії, однак попри все, є певні лакуни в експлікації деяких уживаних у дисертації термінопонять, чи концептів (я вживаю це останнє слово – *концепт* – не в тому лінгвістичному значенні, у якому воно майже виключно використовується в пострадянській мовознавчій літературі, а у сенсі «загальне поняття, категорія»: саме в цьому сенсі виступає слово англ. *concept* у мовознавчих працях і деінде у англомовних авторів, і саме цю семантему має слово укр. *концепт*, зафіксоване в реєстрі академічного Словника української мови в 11-ти т.) Так, приміром, у дисертації кілька разів ужито окреслення *ризоматичний* (*ризоматично*) у сполученні з означенням *комплексний*, але сполучаються вони по-різному: на с. 148 ці два окреслення поєднуються сполучником *та* і, отже, мають позначати різні речі, а на с. 182 вони подаються через кому («Лакунарність – комплексне, ризоматичне явище...»), тобто тут ризоматичність уже не є чимось відмінним від комплексності, а, радше, це

синонім комплексності, можливо, уточнювальний синонім. Дефініції цієї ризоматичності авторка ніде не подає. Неясно, зокрема, чи співвідноситься ризоматичність із поняттям «ризомат» у французького філософа-постструктураліста Жіля Дельоза – і якщо так, то як саме, адже Дельоз не мовознавець, і застосовує він поняття ризоми щодо інших речей.

Потреба визначитися із ключовими для дослідження категоріями і термінопоняттями стосується не лише таких відносно маловідомих у лінгвістичному середовищі термінів, а й інших, цілком звичних і знайомих, таких, як, скажімо, деривація і, відповідно, дериватологія. На стор. 69 подається (із покликанням на с. 19 автореферату докторської дисертації Т. О. Черниш), згадка чи, може, цитата про «зв'язки семантичної деривації поняття “відсутності”» – але, по-перше, ніде у працях Черниш немає згадки про поняття “відсутності”, а по друге, поняття не є мовною одиницею і через те не може перебувати у відношеннях деривації, семантичної чи іншої. На стор. 331 дисертації згадано про «ендозону епідигматики (дериватології)». Як не тлумачити слово *ендозона* (пошук в інтернеті дає посилання, здається, головню на праці самої Т. О. Анохіної) і як не розуміти не дуже часто, але все ж уживане термінопоняття *епідигматика*, у кожному разі ясно, що епідигматика – це щось таке, що належить до площини мови, натомість дериватологія – це вчення про словотвір, отже, це вже істотно інша, метамовна площина, а термінопоняття з цих двох площин не можуть бути взаємозамінними. Нарешті, на с. 152 говориться про те, що «терміни “деривація”, “дериватологія” стали відомими на початку 80-х років ХХ століття». Схоже, тут теж якийсь непорозуміння чи плутанина і в кожному разі неправильне прочитання відповідних джерел, адже в англійській мові слово *derivation* у найпоширенішому значенні «утворення нових лексичних одиниць шляхом використання інших одиниць, які вже існують у мові», – таке значення англійського *derivation* є відомим уже з XVI ст. (а в інших значеннях воно зафіксовано тут іще раніше), укр. *деривація*, теж у різних значеннях, у тому числі і як синонім слова *словотвір*, фіксується

академічним Словником української мови в 11-ти т. у другому томі, який вийшов друком 1971 р.; з іншого боку, навіть у межах лінгвістики термін «деривація» не є однозначним, він має лексико-семантичні варіанти, які справді виникли вже за новітніх часів, словом, дисертантці з цим усім варто розібратися.

Однак ці зауваження мають частковий характер і не впливають на високу загальну оцінку рецензованої праці. Мету дослідження досягнуто, завдання, що їх перед собою поставила дисертантка, виконано. Рецензована дисертація в цілому перебуває на висоті всіх відповідних вимог. Вона є цілісним, завершеним, самостійним дослідженням, яке присвячене темі, водночас новій і актуальній для сучасної зіставно-типологічної лінгвістики, для зіставних англо-українських студій, а також і для загального мовознавства, теорії і практики лексикографії, а також для практики перекладу і для теоретичної транслятології. Зміст цієї праці відзначається глибиною й доказовістю теоретичного опрацювання об'єкта вивчення. Ця праця виконана на належному науковому рівні, із коректним застосуванням теоретико-методологічного апарату і з використанням надійної фактологічної бази, наслідком чого стала достовірність отриманих результатів, зроблених авторкою спостережень та висновків. Усе це зумовлює наукову, зокрема теоретико-лінгвістичну та прикладну, значущість матеріалів цього дослідження, які, до того ж, отримали достатню апробацію на наукових форумах і достатнім чином представлені в авторефераті і друкованих працях дисертантки. Дисертація також не містить положень з інших досліджень, запозичених без необхідних посилань. Усі покликання у праці є коректними.

Сказане дає нам усі підстави стверджувати, що дисертація Тетяни Олександрівни Анохіної «Типологія лакуніконів англомовної та україномовної картин світу», подана на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальностями 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство і 10.02.21 – структурна, прикладна та математична лінгвістика, становить цілісне, самостійне, оригінальне і завершене

дослідження, яке відповідає паспорту спеціальностей 10.02.17 – порівняльно-історичне та типологічне мовознавство і 10.02.21 – структурна, прикладна і математична лінгвістика і вимогам п.п. 9,10,12,13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою КМУ № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 27.07.2016 р.), і що її авторка, Тетяна Олександрівна Анохіна заслуговує на присудження їй пошукуваного наукового ступеня доктора філологічних наук із обох зазначених спеціальностей.

Провідний науковий співробітник
відділу загального і порівняльно-історичного мовознавства
Інституту мовознавства імені О.О.Потебні НАН України,
доктор філологічних наук, професор

С.С.Єрмоленко

